

TÜRK EDEBİYATINDA FİRÂK-NÂME ADLI ESERLER

Orhan Kemal TAVUKÇU*

ÖZET

Aşağıdaki çalışmada *firâk-nâme* (*firâk-nâme*, *fürkat-nâme*, *hecr-nâme*) adlı eserlerin genel bir tanımı yapılarak bunların hangi edebî tür içerisine girebileceğine dair değerlendirmeler yapılmıştır. İran ve Türk edebiyatlarında yazılmış *firâk-nâmelerin* bir dökümünün de yapıldığı çalışmada, bu eserlerin özellikle Türk edebiyatındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan karşılaştırma ve değerlendirmeler neticesinde Celîlî'nin *Hecr-nâme*'sinin, Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'sinden kopya; Kadı Hasan'ın eserinin de *Binbir Gece Masalları*'ndan tercüme edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca çeşitli araştırmalarda bir *Fürkat-nâme* nüshası olarak zikredilen bir yazmanın, Halîlî'nin eseriyle ilgisi olmadığı, bunun Latîfî'nin manzum yüz hadîs tercümesi olan *Sübhâtü'l-uşşak*'ın bir nüshası olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar kelimeler:

Firâk-nâme, *Fürkat-nâme*, *Hecr-nâme*, *Firâk-ı Mahmud Paşa*, *Halîlî*, *Celîlî*, *Kadı Hasan bin Ali*, *Sübhâtü'l-uşşak*.

1. FİRÂK-NÂME'NİN TANIMI

Firâk-nâme, Arapça *firâk* 'ayrılık, ayrılma; çoğunlukla bedenlen ayrılık'¹ ile Farsça *nâme* 'mektup, yazı; kitap; ameller defteri; talik yazı; gazete'² kelimeleri bir araya getirilerek oluşturulan bir birleşik isimdir.

Adından da anlaşılacağı gibi *Firâk-nâmeler* (*Fürkat-nâme*, *Firâk-nâme*, *Hecr-nâme*, *Firâk* vs.)³ ayrılığı terennüm eden metinlerdir.⁴ Genellikle,

* Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/okt@atauni.edu.tr

¹ İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-vasît*, İstanbul 1996.

² Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993.

³ Bundan sonra *Firâk-nâme* adıyla *Fürkat-nâme*, *Firâk-nâme* ve *Hecr-nâme* adlı eserler kastedilecektir.

⁴ Sehî Bey'in Halîlî hakkındaki "...türkî *Firâk-nâme* yazmışdur..." cümlesindeki *firâk-nâme* kelimesinin eserden ziyade bir tür ismi olduğu ve bu türün Türk edebiyatı dı-

müellifin vatanından veya sevdiği birinden ayrılmasını ifade eden bu eserler, otobiyografik olarak yazıldıkları için Klâsik Türk edebiyatı terminolojisi içerisinde *Sergüzeşt-nâme/hasb-i hâl* başlıkları altında değerlendirilmişlerdir.⁵ Firâk-nâme kelimesi en geniş anlamıyla ayrılık fikrini çağrıştırdığı için bu ifadeyle bazen *bir devlet büyüğünün bulunduğu mevkiden ayrılması, azledilmesi ve hatta öldürülmesinin anlatıldığı küçük manzumeler, ağıtlar* da kastedilmiştir.⁶

Bu tarzda yazılmış ve genellikle aynı adı taşıyan eserlerin, ortak İslâm kültüründen beslenen İran edebiyatındaki örnekleri de bizdekilerle benzerlikler göstermektedir. Firâk-nâmeler Fars edebiyatında da ayrılığı, özellikle sevgiliden ayrılığı konu edinmişlerdir. Genellikle mesnevî nazım şekliyle, bazen de mensur olarak yazılan bu eserlerde zamandan, yaşlıktan, bahttan ve uzaktaki sevgilinin vefasızlığından şikâyet edilir.⁷ Bazı Firâk-nâmelerin sonunda müellifin veya memduhunun içinde bulunduğu durumla bir ilgi kurularak *Leylâ ile Mecnun*, *Ferhad ile Şirin* gibi eserlere atıfta bulunulması ve bunlardan parçaların hikâyeye dercedilmesi, bu tarzın İran edebiyatında gösterdiği hususiyetlerden biridir.⁸ Bu tarzın Fars edebiyatındaki örneklerinde, sonu gelmeyen aşkların ve umutların dillendirildiği metinlerde genellikle tasavvufî aşk yoktur.

2. İran ve Türk Edebiyatlarında Firâk-nâme

2.1. İran Edebiyatında Firâk-nâme

İran edebiyatında sözünü ettiğimiz edebî tarzın ilk örneğini Enverî (ö. 583/1187)'nin verdiği görülmektedir. Kaynaklar Hâcû-yı Kirmânî (ö. 753/1352-1353)'nin de bu tarzda, yine mesnevî nazım şekliyle, bir eserinin olduğunu haber vermektedir. Klâsik Fars edebiyatında bu tarzın en

şında da örneklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. (Sehî Bey, *Heşt Bihîşt*, haz. Günay Kut, Harvard Üniversitesi Basımevi 1978, s. 193).

⁵ bk. Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara 1988, s. 141-142. Ayrıca Halilî'nin *Fürkat-nâme*'si ile ilgili olarak Günay Kut (Alpay), "Fürkat-nâme", *Türk Dili Bibliyografyası*, 1977, s. 333-353.

⁶ bk. Aşağıda 2.2.2. *Firâk-ı Mahmud Paşa*; 2.2.7. *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid*.

⁷ Mihrdâd Ziyâyî; "Firâk-nâme", *Dâniş-nâme-i Edeb-i Farsî*, Editör: Hasan-i Enûşe, Tahran 1376-1378, I-II, 1027-1028.

⁸ Ziyâyî, a.g.m., s. 1027; Fars edebiyatında müellifin memduhunun başından geçenleri eserine konu etmesi keyfiyeti dikkate alındığında, firâk-nâmelerin bu edebiyattaki örneklerinin tamamının, bizde olduğu gibi, genelde otobiyografik eserler olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

önemli temsilcisi olarak Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376) gösterilmektedir.⁹ Selman'ın *Firâk-nâme* adını verdiği ve aruzun *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül* kalıbıyla mesnevî şeklinde yazdığı eserinde, hamisi Sultan Üveys Celâyirî'nin Bayram adlı mahbubuyla arasında geçen muaşaka anlatılmaktadır.¹⁰ Yine bu dönemde eser vermiş şairlerden Ubeyd-i Zâkânî'nin, Nizâmî'nin *Husrev u Şîrîn* adlı eserinin etkisinde kalarak yazdığı 715 beyitlik *Uşşâk-nâme* isimli mesnevîsi de bu meyanda zikredilmesi gereken eserlerdendir.¹¹ Daha sonraki dönemlerde eser veren şairlerden Mehcûr mahlâslı Mirzâ Alî-yi Hûyî de Enverî'nin eserinin tesirinde bir metin ortaya koymuştur. Bu tarzda, mensur örnekler veren müellifler de vardır. Bunlardan Zuhûrî-yi Turşizî, *Penc-ruk'a* adlı eserinin ikinci bölümünü, edebî mahfillerde ve halk arasında *Firâk-nâme* diye anılan esere ayırmıştır. Ali Ekber Feyz-kâmî'nin *Risâle-i Firâkiyye*'si firâk-nâmenin bir diğer mensur örneğidir. Eser müellifin, dostu Kum Valisi Şahzade Muhammed Hüseyin Mirza'dan, valinin yolculukları dolayısıyla, ayrı kalması üzerine kaleme alınmıştır. Ayrılığı terennüm eden mektup ve anılardan oluşan esere bu yüzden *Firâkiyye* adı verilmiştir.¹²

Firâk-nâmelerin bu edebiyattaki örnekleri, genellikle dinî motifler içermez. Ancak bu durumun birkaç istisnası vardır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Tanrı'dan ayrılığı anlatan ilk 18 beyti (ney-nâme) bu müstesna örneklerdendir. Ayrıca Farsça şiirler söyleyen Hintli şairlerden Mir Muhammed Râgıb Hindî ve İbn Kazî'nin verdikleri eserleri de bu tarzın dinî motifler içeren örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Türk Edebiyatında Firâk-nâme

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Klâsik Türk edebiyatının başlangıç dönemlerinden itibaren sekiz adet firâk-nâme yazılmıştır. Ancak bunların tamamı yukarıda bahsettiğimiz tarzda ayrılık fikrine hasredilmemiştir. Çoğu manzum olan bu eserlerden ancak üçünü (Âşık Paşa, Halîlî ve Celîlî'nin eserleri) konunun klâsik örnekleri arasında sayabiliriz. Kalan beş eserden ikisi (*Firâk-ı Mahmud Paşa* ve *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid*)

⁹ Ziyâyî, a.g.m., s. 1028.

¹⁰ *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî*, haz. Abbas Ali Vefâî, Tahran 1376 hş.

¹¹ Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Hasan Çiftçi, *Ubeyd-i Zâkânî, Toplumsal Görüşleri, Ahlâk ve Felsefesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Erzurum 1996, s. 53-54.

¹² Ziyâyî, a.g.m., s. 1028.

yukarıda bahsettiğimiz bir devlet büyüğünün azledilmesi veya öldürülmesini konu edinmiştir. Lâmi'î (ö. 1532)'nin, aynı zamanda bir süslü nesir örneği olan eseri ise sevgiliye yazılmış bir aşk mektubu hüviyetindedir. Kadı Hasan bin Ali tarafından *Binbir Gece Masalları*'ndan tercüme edilen bir diğer *Firâk-nâme*, yine süslü nesirin başarılı bir örneğini teşkil etmektedir. *Firâk-nâme* adlı eserlerin sonuncusu ise *Firâk-nâme der Arabî* şeklindeki başlığı yüzünden bu eserler arasına dercedilmiş manzum bir yüz hadis tercümesidir.

Bu incelemeyi yapmamızın asıl sebebi de benzer adları taşıyan bu eserleri tanıtmak ve konu farklılıklarını ortaya koymaktır. Zira bu eserleri sadece isimlerine bakarak değerlendirdiğimizde hepsinin vatandan, sevgiliden ayrılma üzerine yazılmış olma gibi yanlış bir kanıya ulaşma ihtimali vardır.

Türk edebiyatında ortaya konmuş firâk-nâmeleri, yazılış tarihlerine göre, şöyle sıralamak mümkündür:

2.2.1. Fırkat-nâme (Âşık Paşa)

Klâsik Türk edebiyatında bu tarz eserlerin ilki, Âşık Paşa (ö. 1332)'ya ait *Fırkat-nâme* adlı kısa mesnevîdir. Aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmış olan eser, içindeki 6 beyitlik gazelle birlikte, 62 beyitten oluşmuştur. Klâsik mesnevî tertibine uyacak kadar hacimli olmayan eser, maddî aşk üzerine kurulmuştur. Gurbette sevgiliden ayrı kalmanın zorluğu, sevgilinin âşığı ağlatıp onun düşmanlarını sevindirmesi, âşığın ağlaya ağlaya gözlerini kaybetmesi gibi daha çok gazel nazım şekline özgü motifleri ihtiva etmektedir. *Fırkat-nâme*, eski bir metin olması sebebiyle bazı arkaik kelimeleri de içermektedir. Bu bakımdan Türk dili çalışmaları açısından da değerlendirilmesinde fayda vardır.

Âşık Paşanın, aşağıya metnini aldığımız, *Fırkat-nâme*'sinin bilinen tek nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesindeki bir mecmuada bulunmaktadır.¹³

¹³ B. W. Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königl. Bibliothek zu Berlin*, VI, 370, nr. 377 (170^b-173^b, 193^a-196^a). Aynı zamanda Halîlî'nin *Fırkat-nâme*'sinin önemli bir nüshasını da içeren bu mecmuada Âşık Paşa ile beraber, 13-15. yüzyıllarda yaşamış birçok şairin de şiiri bulunmaktadır. Âşık Paşanın yukarıdaki mesnevîsi ile birlikte bazı şiirleri de bu yazmadan alınmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Orhan Kemal Tavukçu, "Berlin Kraliyet Kütüphanesi'ndeki Yazma Bir Mecmuaya Dâir", *Yedi İklim*, 48,

- 170^b 1- Selâm olsun saña cân u cihânum
Fidâ olsun saña rûh-ı revânum
Selâm olsun eyâ sevgülü yârum
Yüzüñ görmeyeli gitdi ...arârum
Selâmdan sonra ma;lûm ola yâre
Ki yürürem dün ü gün uş avâre
- 171^a Revâ mıdur bu biz bî-çâre ey şâh
Düşüben senden ayru eyleye âh
5- Boyun egüp benefşe bigi yaşlu
Benüm cânım Şaçıñ ...ılında aşlu
Dilüm dâyim senüñ #ikründe iy dost
Göñül her dem senüñ fikründe iy dost
Revâ mıdur bu Şadı... ..uluñ iy şâh
Ki vaşluñdan düşüp ayru ...ıla âh
Ne Şuç itdüm ki bilsem ben kemîne
Yolında sen şehüñ bilsem kemi ne
- 171^b Günehsüz nâ-murâdın öldürürsin
Ben'anladub ;adûmı güldürürsin
10- Budur ;âşılara aşşıl güzelde
Ki gide ;a...l başdan hem göz elden
Cefâ ...ılma vefâ ...ılma... yirine
Revâ görme seni seven yirine
Kerem ...ıl cevri bî-endâze itme
Bu eski za«m-ı hicri tâze itme
- 172^a Seni sevdümse kâfir olmadum ben
Baña bu resme @ulm itmek neden sen
Gerekdür ...ullaruñ Vâline ba...ma...
Gerekmez fûr...at odlarına ya...ma...
15- Baña raVm itmez iseñ n'ola Vâlüm
Ki Şabr itmege ...almadı mecâlüm
Ya...ın ...aldı ki terk-i cân idem ben
Beni ya;nî saña ...urbân idem ben
Cihânuñ ;â...ibet vardur fenâsı

- 172^b Be...â-y-içün urulmadı binâsı
 Şu kim ;iş...uñ elinde mübtelâdur
 Vefâ ...ıl sen da«i aña revâdur
 Ve lehu eyẓan
 Başumdur tolu sevdâ gözlerüm yaş
 Yüregüm yârelidür cigerüm baş
- 20- %apuñda n'oldı Şuçum yâ günâhum
 Ki şâhum arturasın her gün âhum
 IŞıca...lu... idüp evvelde ya;ñi
 ~ovu... deprendüğüñ şimdi ne ma;ñi
- 173^a Beni ya...ma bu nâr-ı iştiyâ...a
 Ki döymez ;âş1...uñ cânı firâ...a
- Gazel
- çalursa böyle bu für...at ne müşkil
 Müdâm olursa bu Vasret ne müşkil
 Bu yâr ayrulunu yâ Rabb ne düşvâr
 Bu ;iş... odı-y-ile murbet ne müşkil
- 25- İran olma... tapusından Vabîbüñ
 Kişi bulmuşiken ...urbet ne müşkil
- 173^b İşigine yüz urup bunca müddet
 İtince bulmaya ;izzet ne müşkil
 Bu ;ömrüm gibi yile gide bunca
 Yolında çekdüğüm za«met ne müşkil
 Firâ...ile yanup bî-çâre ;âş1...
 ~oñ ucı bulmaya vuşlat¹⁴ ne müşkil
- 193^a Senüñ gibi sultânı görmeyen göz¹⁵
 Nice kan anlamasun gice gündüz
- 30- İştmişem bugün ...ır...lar yidiler
 Firâ...uñ bir günü biñ yıl didiler
 Taẓarru; ...ılalum Perverdigâra
 Ola kim irgüre vaşl-ı nigâra
- 193^b Niçün saña bu âhum ...ılmadı kâr
 Da«i odlare yanayın mı hey yâr

¹⁴ Metinde "vaslat" şeklinde harekelenmiş.

¹⁵ Mısraın vezni bozuk.

- Ne dem gice olur banrum ezilür
Başuma ...are yazudur yazılır
Görürler gönlümi kim ...aymulıdur
~anurlar yo... yire dirler delüdü
- 35- Ne yüzün görebilürem yaşumdan
Ne gider ;ış... sevdâsı başumdan
- 194^a Ya bulam yilmekile sen nigârı
Eger bulmazisem bu yolda bâri
Yilerem yıl gibi tâ vaşr olunca
Yanaram mum gibi tâ kim ölince
Ki cânı oda ya...mışdur firâ...uñ
Dil ile şer√ olunmaz iştiyâ...uñ
»ayâlün gözümde dilümde aduñ¹⁶
İki ;âlemde Őa... virsün murâduñ
- 40- Uyursam gördüğüm düşümde sensin¹⁷
194^b Uyanursam her dem gönlümde sensin¹⁷
Cânum bir ...ıla döndi ayrılı...dan
Şehâ ...urtar beni bu Şayrılı...dan¹⁸
Eger ölürisem bu derdile ben
Cevâbın viresin yarın Őa...a sen
Gicelerde gündüzlerde zârılınum¹⁹
İşidüb dimedüñ n'olduñ garîbüm²⁰
Ne yüzün görmege doyabilürem
Ne «od ayrılıma döyebilürem
- 195^a 45- Bizi ya...ma bu nâr-ı iştiyâ...a
Ki döymez ;âşı...uñ cânı firâ...a
Gice uy«u yüzini görmemişem
Senüñ vaşl-ı «ayâlün'irmemişem
Yüzüm altuna döndi für...atüñden
Gözüm ...ana boyandı Vasretüñden

¹⁶ Mısraın vezni bozuk.

¹⁷ Mısraın vezni bozuk.

¹⁸ Metinde “Şehâ ...urtar beni vaşlile bu sayrulukdan” şeklinde geçiyor. Vezin gereği “vaslile” kelimesini kaldırdık.

¹⁹ Mısraın vezni bozuk.

²⁰ Metinde “İşidüb dimedüñ bir gün ki n'olduñ iy garîbüm” şeklinde yazılmış. Vezne göre değiştirdik.

- Eger her bir ...ılum olursa bir dil
Ki vaşfuñı ...ılamaz biri biñ yıl
- 195^b Şol od eline virmişem ya...am ben
Eger seveydi tamuyı ya...am ben²¹
- 50- Ayamuñ tozına dırsen bahâ ne
Alam bir #erresin iki cihâne
- Gözüme girmez uy«u iy dil-ârâm
Görem düşde seni ola dil ârâm
- Dökilür gözlerümden ...anile yaş
İñildümden iñiler tanile taş
- ~ayı...larsam iderem aduñı yâd
Beliñlersem iderem saña feryâd
- 196^a Gözüm göñlüm yaña sendin yürürem²²
Neye ba...arısam seni görürem²³
- Dükenmez Vasretüñüñ derdi biñ yıl
Diriyisem uzadup yüz biñ yıl²⁴
- Bu «asta banrumı yarayduñ iy yâr
Göreydüñ derdüñile kim neler var

2.2.2. Firâk-ı Mahmud Paşa

Murabba nazım şekliyle yazılan bu manzume, devrinde çok sevilen ve halk arasında “veli” olarak anılan Fatih'in meşhur sadrazamı Mahmud Paşanın azledilmesini, nihayetinde de öldürülmesini hikâye etmektedir.²⁵

²¹ Metinde “Gel seveydi tamuyı ya...am ben” şeklinde yazılmış. Vezne göre değiştirdik.

²² Metinde “Gözüm göñlüm sendin yaña yürürem” şeklindedir. Vezne göre değiştirdik.

²³ Metinde, “Neye kim bakarısam seni görürem” şeklinde geçiyor. Vezin gereği “kim” kelimesini kaldırdık.

²⁴ Mısraın vezni bozuk.

²⁵ Mahmud Paşa, Fâtih tarafından sadrazam tayin edildikten sonra Karaman seferinde Pir Ahmed'i yakalayamadığı ve rüşvet aldığı gerekçesiyle azledilmiş, Eğriboz'un fet-hinden sonra yeniden bu göreve getirilmiştir. Uzun Hasan üzerine gönderilmek üzere hazırlanan ordunun başına geçmeyi kabul etmeyişinden dolayı Fâtih'le arası açılan Paşa, Otlukbeli Savaşı'nda ikinci dereceden bir göreve getirilmiş, bu savaştaki başarısına rağmen gözden düşerek ikinci kez sadrazamlıktan azledilmiştir. Bu olaydan sonra, bir süre Hasköy'de inzivaya çekilen Mahmud Paşa, padişahın huzuruna çıkmışsa da beklediği ilgiyi bulamamış, nihayetinde, Şehzade Mustafa'nın ölümüne sevindiği, hatta bu olayda dahil olduğu gerekçesiyle atıldığı Yedikule zindanında öldürülmüştür (1474). (Mahmud Paşa, *Adnî Divanı*, haz. Bilal Yücel, [Ankara 2002], s.

Mahmud Paşa ağzından aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılan yedi bentlik bu manzumenin üçüncü dörtlüğündeki “*Dönüben kahrile kan itmedüñ mi*” şeklindeki ifadeden bu şiirin, Paşanın öldürülmesinden sonra yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde, bir devlet büyüğünün mağduriyeti üzerine kaleme alınan diğer eserde²⁶ olduğu gibi, burada da şairin mahlâsı zikredilmemiştir.²⁷ Muhtemelen şair, Paşayı idam ettiren Fatih'in gazabından korkmuştur.

Manzumenin bilinen tek nüshası Halîlî'nin *Fürkat-nâme'si* ile birlikte bir mecmua içerisinde.²⁸

- 1- Bu mıdur umdunum senüñ tapuñdan
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi
Özümi «âk idem (.....)²⁹ ...âpuñda
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi
- 2- Çanı bizümile ;ahd-i³⁰ vefâlar
Senüñle sürdügüm #ev... [u] Şafâlar
~oñ ucı cânuma ...ılduñ cefâlar
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi
- 3- Beni Mahmûd Paşa sen itmedüñ mi
Bu mürde cismüme cân itmedüñ mi
Dönüben ...ahrile ...an itmedüñ mi
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi
- 4- Neme gerekidi binüm paşalu...
Ya bunca beglüg ü tonluk dışalu...
Senüñleydi bu cümle pâdişâlu...³¹
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi
- 5- Ezel ;azl eyleyüp bini giderek
Yine naşb eyleyüb ya;ni n'iderek
Çü böyle ;â...ıbet manbûn iderek
Yiri mi bî-vefâ hanum yiri mi

20-21. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. Şehâbetin Tekindağ, “Mahmud Paşa”, *İA*, İstanbul 1983, VII, 183-188).

²⁶ Bkz. aşağıda 2.2.7. *Fırak-nâme-i Sultan Bâyezid*.

²⁷ Manzumenin 6. bendinde, kafiyeleleri oluşturan kelimelerin (خلاصه, بلاسه, لباسه) göze değil kulağa hitap ediyor olması şiiri yazan şahsın Divan Edebiyatı geleneğine fazla yakın olmadığını göstermektedir.

²⁸ Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 937/2, (48^b).

²⁹ Burası silik olduğu için okunamadı.

³⁰ Metinde “ahdi” şeklinde geçiyor.

³¹ Metinde “pâdişâhluk” şeklinde geçiyor. Vezne göre değiştirdik.

- 6- Vezîr itdüh beni (.....)³² «alâŞa
Yoniken tâlibüm atlas libâsa
Çomaduñ kim girem «ır...a palâsa
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi
- 7- Dimânuñ virdiler vay ki fesâda
Metâ;um düşdi şehründe kesâda
;Aceb nedür Şuçum (.....)³³ ...aŞâda
Yiri mi bî-vefâ «anum yiri mi

2.2.3. Fûrkat-nâme (Halîlî)

Fûrkat-nâmelerin en meşhuru ve belki de bu isimle eserlerin yazılmasının başlıca müsebbibi Fatih devri şairlerinden Halîlî'nin mesnevisidir. *Fûrkat-nâme* sadece bir ayrılık hikâyesi değil, aynı zamanda müellifin hayatının büyük bir kısmını da anlattığı bir sergüzeşt-nâmedir.

Yazıldığı XV. asırdan itibaren geçen yüzyıllar boyu çok okunmuş ve bu yüzden *Divan-ı Halîlî* diye meşhur olmuş bu eserin tanıtımına geçmeden önce mesnevînin şairi hakkında biraz bilgi vermek yerinde olacaktır.

Halîlî'nin memleketi hakkında bilgi veren kaynakların çoğu, onun Diyarbakırlı olduğu hususunda ittifak hâindedir. Söz konusu kaynakların bu konudaki ifadelerine ilâve olarak Latîfî, Halîlî'nin Diyarbakır'ın Bitlis şehrinden olduğunu söyler.³⁴ Bazı eserlerde ise şairin adı Halil İbrahim Bey olarak geçmekte ve memleketinin Horasan veya Diyarbakır olabileceği ifade edilmektedir.³⁵ Şairin memleketi hakkında farklı bilgiler veren bu kaynakların hiçbirinin mesnedlerini izah etmemiş olması, bu mesele- nin hâlen müphem olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Halîlî de memleketi hakkında bir şey söylememektedir. *Fûrkat-nâme*'de geçen

;Acem mülkinde-y-idüm ilme meşpûl
O...urdum gâh fı...h u gâh ma;...ûl³⁶

şeklindeki beyit, onun *Acem mülkü* dediği geniş bir coğrafyaya işaret eden bir yerde ilimle iştiğal ettiğini göstermektedir. Burası şairin memleketi

³² Burası silik olduğu için okunamadı.

³³ Burası silik olduğu için okunamadı.

³⁴ "Vilâyet-i Diyarbekirden Bitlis nâm şehirdendir.", bk. Latîfî, *Tezkiretü's-şu'ârâ ve Tabsiratü'n-nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 250.

³⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. N. Akbayan, İstanbul 1996, II, 579.

³⁶ Orhan Kemal Tavukçu, *Halîlî, Fûrkat-nâme (inceleme-metin)*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1993, s. 19.

olabileceği gibi, tahsil gördüğü yer de olabilir. *Sicill-i Osmanî* müellifinin, Halilî'nin Horasanlı olabileceğini söylemesinin sebebi de muhtemelen şairin bu ifadesidir. Bununla birlikte, bu görüş büsbütün asılsız değildir. Zira şairin kullandığı bazı kelimeler ve kavramlar, onun Horasan bölgesinden gelmiş olabileceğine işaret etmektedir.³⁷

Müellifin babasının ve annesinin kim olduğu, hangi aileye mensup olduğu, eğitim durumu gibi meseleler hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir kayıt yoktur. Kaynakların hemen tamamında Fatih dönemi şairleri arasında zikredilen Halilî'nin doğum tarihi de bilinmemektedir. Ancak Ali Emîrî Efendi "*Tarih-i viladeti pek de kestirilemez ise de takriben 810 hududunda tevellüd eylediğini cereyân-ı vukû'at-ı hayâtiyesinin ba'z-ı âsârı irâ'e ediyor.*"³⁸ şeklindeki sözleriyle şairin 810/1407-1408 yılında veya buna yakın bir zamanda doğmuş olabileceğini ifade etmektedir.

Halilî'nin bir sergüzeşt-nâme örneği olan eseri *Fürkat-nâme*, şairin hayatının karanlık kalmış bazı noktalarını, ana hatlarıyla da olsa, ortaya çıkarmaktadır. Esere göre şair, Acem mülkünde tahsil etmekte iken bir dostunun teklifi üzerine ilmini artırmak maksadıyla, Rum'a gelir ve İznik'e yerleşir. Burada, bir yandan yine ilimle meşgul olmakta, diğer yandan da boş vakitlerinde çıkıp şehri dolaşmaktadır. Yine böyle dolaşmaya çıktığı bir günde bir güzelle karşılaşır ve ona âşık olur. Bu güzele kavuşmak hususundaki ısrarcı tutumu üzerine sevgilisi tarafından İznik'ten kovulur. İki günlük kara, iki günlük de deniz yolculuğundan sonra İstanbul'a ulaşır. Bir yıl boyunca sevgilisinin hasretinden yanarak orada kalır. Sonunda gözyaşını sevgiliye elçi olarak göndermesinin ardından İznik'e döner. Fakat tam kavuşacakları sırada sevgili ortadan kaybolur. *Fürkat-nâme* burada sona erer.

Şair bu macerayı naklettiği eseri *Fürkat-nâme*'yi 876/1471-1472 yılında tamamlar. Eserin sonundaki

³⁷ *Fürkat-nâme*'de "ben" zamirinin nesne hâlini almış şekli olan "beni" kelimesinin "meni" şeklinde geçmesi (Tavukçu, *a.g.e.*, s. 42), "nerdesin" yerine "kandesin" ifadesinin kullanılması, Anadolu sahasındaki tatlı, hoş, güzel kavramına karşılık, Halilî'nin

Sözün na@mında «arc eyle emekler

Ki tâ şîrîn ola vü pür-nemekler (Tavukçu, *a.g.e.*, s. 17),

Egerçi sözlerüm tuzlu yaratmış

Beni bir na√s yulduzlu yaratmış (Tavukçu, *a.g.e.*, s. 173)

şeklindeki beyitlerinde tuzlu (pür-nemek) kelimesini kullanmış olması bu hususu destekleyen örneklerden bazılarıdır.

³⁸ Ali Emîrî, *Tezkire-yi Şuarâ-yı Amid*, İstanbul 1327, s. 277.

Çü bî-va#f eyleye ehl-i tevârî«
Kitâb ismin bulur kendüye tarî«³⁹

şeklindeki beyitten hareketle *Fürkat-nâme* kelimesinin ebced sistemindeki karşılığı bu tarihi vermektedir. Bundan dört yıl sonra (880/1475-1476) *Risâle-i Tuhfetü'l-uşşak* isimli eserini kaleme alan Halîlî'nin yine bu dönemde şeyhlik mertebesine yükseldiğini, Emîrî'nin "...880 hududunda şeyh-i hankâh bir mürşid-i sâhib-intibâh olarak..."⁴⁰ ifadesinden çıkarabiliriz. Halîlî ömrünün geri kalan kısmını İznik'teki tekkesinde geçirmiş ve tahminen 890/1485 yılında burada vefat etmiştir. Mezarının nerede olduğu konusunda herhangi bir kayıt yoktur.⁴¹

Fürkat-nâme, 1334 beyitten meydana gelmiştir. Eser, Âşık Paşanın kısa mesnevisi gibi, aruzun *mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. Başlangıçtaki üç beyitlik *besmele* bölümünden sonra mesnevî nazım şekliyle ve yukarıda zikredilen vezinle yazılmış bir münâcât (14 beyt) bulunmaktadır. Bu bölümü *mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fa'ülün* kalıbıyla yazılmış nazm tarzındaki bir tevhid (14 beyt) takib eder. Eserde bu kısımdan sonra gelen iki na'tten Hz. Peygamber'in övgüsüne dair olan ilki (9 beyt), tevhidle aynı vezin ve aynı nazım şekliyle; ashab ve dört halifeye dair olan ikincisi (15 beyt) ise mesnevî nazım şekliyle ve bu nazım şeklinin yukarıda zikir edilen vezniyle kaleme alınmıştır. *Fürkat-nâme*'de bu bölümün ardından gelen *Der âgâz-ı suhen ve ism-i kitâb* başlığından sonra:

Elâ iy bülbül-i bân-ı belânat
Su«en-ârâ-yı gülzâr-ı feşâvat

Sever hengâmınuñ güyendesısün
Şikeste dillerüñ cüyendesısün

Söze gel cân dimâmını ter eyle
Göñül âyînesin pür-zîver eyle⁴²

.....

Düzet na@m eyle bir şîrîn kitâb et
Du'âsın ben narîbüñ müstecâb et

O...unsun adı für...at-nâme dinsün
Çalemler kim yazdı müşgîn «âme dinsün⁴³

³⁹ Tavukçu, a.g.m., s. 208.

⁴⁰ Ali Emîrî, a.g.m., s. 277.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Tavukçu, a.g.m., s. VIII-LXIV.

⁴² Tavukçu, a.g.m., s. 16.

⁴³ Tavukçu, a.g.m., s. 18.

şeklindeki beyitlerle esere başlanır ve eserin adının *Fürkat-nâme* olduğu ifade edilir. *Fürkat-nâme*'de *âgâz-ı suhen* bölümünü takip eden *Hikâyet ender-ahvâl ü sebab-i te'lîf* başlıklı bölüm hikâyenin yazılış sebebini izah etmeye ayrılmıştır. Otobiyografik bir eser olan *Fürkat-nâme*'de bu bölüm aynı zamanda hikâyenin de başlangıcını teşkil etmektedir. Halîlî eserin bundan sonraki kısmında İznik'e gelişini, burada bir güzele âşık oluşunu ve bu aşka bağlı olarak başından geçenleri lirik bir üslûp ve açık, külfetsiz bir dille anlatmaktadır.

Fürkat-nâme, şairin çeşitli vesilelerle ilâve ettiği değişik nazım şekilleriyle yazılmış metinleri ihtiva etmesi bakımından âdeta bir divançe özelliği göstermektedir. Toplam otuz tane olan bu şiirlerden yirmidört tanesi gazel, ikisi murabba, biri muhammes, biri terci'-bend, biri akrostişli (muvaşşah) yazılmış müstezad, biri de Farsça kıt'adır. Halîlî, bu şiirlerin hemen hepsinde başarılı bir üslûp ortaya koymuştur. Ancak bıraktıkları etki ve tarzın önemli örnekleri olmaları bakımından, bu saydığımız şiirlerden ikisi özellikle kayda değer örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlki, divan şiirinde nesiller boyu sevilerek tanzir/taklid edilmiş *gönül* (Gönül iyvay gönül vay gönül iyvay gönül) redifli murabbadır.⁴⁴ Bu murabba beş bentten oluşmaktadır. Şair söz konusu murabbaı gönül-göz diyalogunun ardından gözün gönüle galip gelmesi üzerine söylemiştir. Mesnevîde zikredilmesi gereken ikinci bir şiir de yukarıda sözünü ettiğimiz muvaşşah müstezaddir. Bu şiirde beyitlerin ilk mısralarının baş harfleri ard arda getirildiğinde, *Mustafa* ismi çıkmaktadır. Metin, divan şiirinin genelinde olduğu gibi, meramı ifade ediş tarzı itibarıyla beşerî bir sevgiliyi muhatap almış intibasını vermektedir. Ancak, mesnevînin bütünü dikkate alındığında buradaki aşkın beşerî olamayacağı anlaşılmaktadır. Muhtemelen bu muvaşşahın ima ettiği Mustafa, şairin intisap etmek istediği mürşididir.⁴⁵

⁴⁴ Nihat Sami Banarlı, herhangi bir kaynak göstermeksizin, bu redifi murabbaında ilk kullananın Melihî olduğunu söylemiştir. Banarlı'nın ifadesine göre Melihî (XV. Yüzyıl)'den sonra Ahmet Paşa (ö. 1496), Fâtiş Sultan Mehmet (ö. 1481) (muhammes tarzında), Sultan II. Bâyezid (ö. 1512) (gönül yerine gözüm redifi kullanarak) ve XVI yüzyılda Edirneli Nazmî de aynı redifle şiirler söylemişlerdir (bk. Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1987, I, 204). Banarlı'nın bu şairler arasında Halîlî (ö. 1485), Hacı Kemâl (XVI. yüzyıl), Yakînî (XVI. yüzyıl), Hafî ve Rûşenî (ö. 1486) gibi isimleri zikretmemesi, söz konusu şairlerin bu tarzdaki şiirlerinden haberdar olmadığını göstermektedir. Bu durumda gönül redifli şiirlerden ilkinin Melihî tarafından ortaya konmuş olduğu düşüncesi de şüpheli gözükmektedir.

⁴⁵ *Fürkat-nâme*'de önemli bir rol üstlenen bu kahramanın, hikâyenin sonunda aniden ortadan kaybolması, bunun bir kurgu unsuru olduğunu da akla getirmektedir. Ayrıca *Fürkat-nâme*'de bu kişinin Hz. Peygamber (s.a.s) olabileceğine dair işaretler de vardır. Bu meseleye ileride, eserin yayımlanması aşamasında daha geniş yer verilecektir.

Fürkat-nâme, mutasavvıf bir şairin elinden çıkmış olması dolayısıyla tasavvufî terim ve semboller açısından zengin bir metindir. Şairin burada ifade etmiş olduğu aşkının araştırmacılarca farklı değerlendirilmiş olmasının sebebi de bu zenginliktir. Halîlî, ustaca kurduğu metinde bir yandan beşeri bir aşkı anlatırken, diğer yandan söz konusu semboller vasıtasıyla tasavvufî konumunu ortaya koymaktadır.

Yazıldığı dönemden itibaren çok sevilen ve okunan *Fürkat-nâme*, *Dîvân-ı Halîlî* diye meşhur olmuştur. Nitekim eserin bazı nüshalarının baş taraflarında bu ibare vardır.⁴⁶ *Fürkat-nâme*'nin bu kadar sevilmesi, onu taklid eden müelliflerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aşağıda bahsedeceğimiz Bursalı Hâmidîzâde Celîlî de (893/1487- 977/1569) *Hecr-nâme*'sinde büyük ölçüde *Fürkat-nâme*'nin etkisinde kalmıştır. Sıhhatli bir karşılaştırma yapılabilmesi için, bu iki eserin epizotları Celîlî ve *Hecr-nâme* ile ilgili bölümde verilmiştir.

2.2.3.1. F ü r k a t - n â m e ' n i n N ü s h a l a r ı

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, *Fürkat-nâme*'nin, çoğu yurt içindeki kurum ve şahıs kütüphanelerinde olmak üzere, toplam 11 nüshasını tespit edebildik.⁴⁷ Bunlardan sekiz tanesi yurt içindeki çeşitli kurum ve şahıs kütüphanelerinde (Türk Dil Kurumu Ktp., 263; Millet Ktp., Ali Emiri, Manzum, 1063; İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, 3370;⁴⁸ Atatürk Üniversitesi Ktp., Âgâh Sırrı Levend Yazmaları, 554; Ankara Millî Ktp., Yz. F. B., 334; Yapı Kredi, Sermet Çifter Araştırma Ktp., 937/2; Ankara Üniversitesi, DTCF, İsmail Saib Ktp., A/334;⁴⁹ Prof. Dr. Günay Kut'un

⁴⁶ *Fürkatnâme*'nin, Berlin (B. W. Pertsch, Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen zu Berlin, VI, 370, nr. 377), Erzurum (Atatürk Üniversitesi Ktp., ÂgâhSırrı Levend Yazmaları, 554) ve Ankara (Millî Ktp., Yz. F. B., 334)'da bulunan nüshaları bu ifadeyle başlar. Ayrıca Âşık Çelebi de eserin halk içinde *Dîvân-ı Halîlî* olarak bilindiğini teyid etmektedir (Turgut Karabey, *Meşâ'iru's-su'arâ, Açıklamalı İsimler Eserler İndeksi*, (Basılmamış Doktora Ön Çalışması), Erzurum 1978, s. 106. *Fürkat-nâme*'ye *Firâk-nâme* de dendiğini Sehî Beyin yukarıdaki (4. dipnot) ifadesinden ve Latîfî'nin "...*Beyne'l-enâm Firâk-nâme-i Halîlî diyü tesmiye olunur...*" (bk. Latîfî, *a.g.e.*, s. 250) şeklindeki cümlesinden anlıyoruz.

⁴⁷ Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tavukçu, *a.g.e.*, s. LXIX-LXXIII; Cemil Gülseren, "15. Yüzyıl Şairi Halîlî ve Orijinal Bir Mesnevi : *Fürkat-nâme*", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1999, s. 45-53.

⁴⁸ Kayıtlarda bu nüsha ile ilgili olarak yazar adı, yanlışlıkla *Celîlî* şeklinde kaydedilmiştir.

⁴⁹ Bu nüshaya, bütün çabalarımıza rağmen ulaşamadık.

şahsî kütüphanesinde bulunan nüsha), üçü de yurt dışında (B. W. Pertsch, *Handschriften-Verzeichnisse der Königlich zu Berlin*, VI, 370, nr. 377; Paris Biblioteque Nationale, 286 / Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi, 3302; P. Charles Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, s. 210)⁵⁰ bulunmaktadır.

Halîlî'nin Fürkat-nâme'sinin bir nüshası olarak zikredilen bir başka yazma⁵¹ da Manisa İl Halk Kütüphanesindedir.⁵² Ancak *Firâk-nâme der Arabî* adını taşıyan bu yazmanın Halîlî'nin eseri ile, isim benzerliği dışında, bir ilgisi yoktur. Bu eserden aşağıda ayrıntılı bir şekilde bahsedilecektir.

2.2.4. Hecr-nâme (Bursalı Celîlî)

Hâmidîzâde diye bilinen *Hecr-nâme* şairi, Türk edebiyatında bilinen dört Celîlî'den biridir. Bursalı Celîlî (893/1487-977/1569)'den başka Penbedûz olarak bilinen Edirneli Celîlî (ö. II. Selim devri), Sultan II. Bâyezid döneminde yaşamış ve yine Bursalı olan Celîlî ile asıl adı Abdülcelîl olan Kadı Celîlî (XVI. yüzyıl) aynı mahlâsı kullanan diğer şairlerdir.⁵³

Hecr-nâme müellifini Sehî Bey ve ondan naklen Latîfi İznikli olarak göstermişlerdir.⁵⁴ Ancak söz konusu kaynakların verdiği bu bilgi doğru olmaktan uzaktır.⁵⁵ Zirâ Celîlî'nin babası Hâmidî, Anadolu'ya İsfahan'dan gelerek, önce İstanbul'a yerleşmiş; sonra, bir sözülle Fatih'i kızdırması üzerine Murad-ı Hüdâvendigâr türbedarlığı göreviyle Bursa'ya gönderilmiştir.⁵⁶ Hâmidî'nin daha sonra İstanbul'a dönebilmek adına yaptığı giri-

⁵⁰ British Museum'daki kitaplar arasında zikredilen bu nüshayı da ısrarla talep etmimize rağmen, elde edemedik.

⁵¹ Mustafa Özkan-Mustafa İsen, "Halîlî", *DİA*, XV, 330.

⁵² Manisa İl Halk Kütüphanesi, Muradiye Ktp., nu. 3201/1.

⁵³ Hüseyin Ayan, "Celîlî'nin Hecr-nâmesi", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 14, Fasikül 1, Erzurum 1986, s. 155.

⁵⁴ Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, haz. Günay Kut, Harvard University, 1978, s. 193; Latîfi, a.g.m., s. 213-214.

⁵⁵ Hasan Aksoy, "Celîlî, Hâmidîzâde", *DİA*, VII, s. 269-270; Hasan Çelebi de "...mahrûsa-i Burisadandır. Latîfi İznikîdür didüğünde hatâ itmişdür. Kendüsü dimişdür:

Hâmidîzâde Celîlî Bursevî

Nazm idüb Şîrin ü Husrev nâmesin"

şeklindeki ifadesiyle bu görüşü desteklemektedir (Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şu'arâ*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989, I, 257).

⁵⁶ İsmail Ünver, "Hâmidî", *DİA*, XV, 461-462.

şimler sonuçsuz kalmış ve şair ömrünü Bursa'da tamamlamıştır. Dolayısıyla babasının bu durumu düşünüldüğünde, Celîlî'nin de Bursa dışında bulunmasının zorluğu ortaya çıkmaktadır. Celîlî'nin memleketine dair bu belirsizliğin muhtemel sebebi olarak yukarıda Sultan II. Bâyezid dönemi şairleri arasında zikredilen diğer Celîlî'nin İznikli olduğu ve bu iki şairin karıştırıldığı da ifade edilmektedir.⁵⁷ Ancak herhangi bir kaynak zikredilmeden verilen bu bilginin de doğruluğu tartışmalıdır. Sultan II. Bâyezid dönemi şairlerinden olan diğer Celîlî hakkında en eski bilgileri veren Latîfi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde, şairin İznikli olduğu konusunda herhangi bir kayıt yoktur.⁵⁸ Bu durumda bu iki Celîlî'nin memleketlerinin karıştırılmış olması ihtimali kalmamaktadır. Zira, yukarıda değerlendirdiğimiz kaynaklara göre, bu şairlerin ikisi de Bursalıdır. Hâmidîzâde Celîlî'nin bazı kaynaklarda İznikli olarak anılmasının bizce, başka bir sebebi vardır. Yukarıda Halîlî'nin, inceleme konusu ettiğimiz, eserinin nüshalarından bahsederken İstanbul Üniversitesi nüshasında müellif isminin Celîlî şeklinde geçtiğini ifade etmiştik.⁵⁹ Bu durum, Celîlî'nin memleketi hakkındaki ihtilafı açıklamaktadır. Halîlî ( ) ve Celîlî ( ) kelimelerinin Arap harfleriyle yazılışlarına baktığımızda bunların sadece ilk harflerinin (ve yalnız bir nokta ile) farklı oldukları dikkatimizi çekecektir. Muhtemelen bu iki şahıs hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan ilk kaynaklardan biri, kelimeyi –eski harflerle- yazarken bu ilk harfi yanlış yazmış ve meselâ Halîlî-yi İznikî tarzında okunması gereken terkip Celîlî-yi İznikî şeklinde telâffuz edilmiştir. Bu ilk kaynağın yaptığı hatayı aynen eserlerine yansıtan sonraki araştırmacılar da mesele- nin bugünkü boyuta ulaşmasına zemin hazırlamış olmalıdırlar.

Celîlî'nin *Husrev u Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Gül-i Sad-berk*, *Hecr-nâme* ve *Mehek-nâme*'den oluşan hamsesinden başka *Divan*'ı, bugün mevcut olmayan *Şeh-nâme Tercümesi* ve *Yûsuf u Züleyha* adlı eserleri de vardır.⁶⁰ Şair, Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501), Hamdullah Hamdi (ö. 909/1503) ve Bihîştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 917/1511-12?)'den sonra, Türk edebiyatında, dördüncü hamse yazarıdır. Buna rağmen, gerek hayattayken, gerekse daha sonraki dönemlerde pek tanınmamıştır.⁶¹ Celîlî'nin toplumdan uzak, içine

⁵⁷ Aksoy, a.g.m., s. 269.

⁵⁸ Latîfi, a.g.m., s. 212-213.

⁵⁹ Bkz. 48. dipnot.

⁶⁰ Ayan, a.g.m., s. 156.

⁶¹ Aksoy, a.g.m., s. 269.

kapanık yaşayışının⁶², bu durumun ortaya çıkmasında tesiri olduğu düşünülebilir.

Celîlî'nin burada söz konusu ettiğimiz eseri *Hecr-nâme*'nin diğer bir ismi, *Hazan-nâme*'dir. Şair eserinde bunu şöyle ifade etmiştir:

%o...uz yüz on beşe irmişdi tarî«
Ki silk-i na@ma geldi *Hecr-nâme*
»azân-nâme hem itsem n'ola nâmın,⁶³
Gül-i Şad-berkden Şoñ yazdı «âme⁶³

Hecr-nâme'nin tamamı, aruzun *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Toplam 485 beyitten oluşan mesnevînin baş tarafında 20 beyitlik bir *besmele* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde şair, *bismillahirrahmanirrahim* ibaresini, her harfine farklı anlamlar yükleyerek zikreder. Bu bölümü, 40 beyitlik tevhid izler. Mesnevîde, Hz. Peygamber'in övgüsüne dair olan ilki 61-84. beyitler arasında; “Çâr-yâr”i övmeye hasredilmiş olan ikincisi 85-109. beyitler arasında olmak üzere iki nat bulunmaktadır. Anlaşılacağı gibi Celîlî, eseri hacimce büyük olmamasına rağmen, klâsik mesnevî tertibine riayet etmiştir.⁶⁴ Mesnevîde bu bölümden sonra şair uygun beyitlerle okuyucuyu hazırlar ve konuya girer. Metnin sonundaki birkaç beyit bizim için ilgi çekicidir. Zira şair burada hikâyenin Fars edebiyatından veya başka bir kaynaktan alınmadığını, tamamen kendi fikrinin ürünü olduğunu ifade etmektedir:

Ben ki bu *Hecr-nâme*yi yazdum
Yazmana göz sevâdını ezdüm
~anmañuz Fürsden temettü; itdüm
¶ayriler na@mını tetebbu; itdüm
Ôşe li'llah ki müste;âr ola
Şâ;ire müste;âr ;âr ola
Zâde-i tab;-1 nâ-tüvânımdır
Meyve-i şâh-sâr-1 cânumdur
Gül-i gülzâr-1 bâp-1 fikrümdür
Lâle-i deşt ü râp-1 fikrümdür⁶⁵

⁶² Aksoy, a.g.m., s. 269.

⁶³ Ayan, a.g.m., s. 172.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ayan, a.g.m., s. 157.

⁶⁵ Ayan, a.g.m., s. 172.

Ancak, Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'si ile bu eser arasındaki konu benzerliği, “benzerlik” kelimesinin sınırlarını zorlayacak mahiyettedir. Bu iki eser arasında bir mukayeseye girişmeden önce, *Hecr-nâme*'nin konusunu, *Fürkat-nâme* ile kolayca karşılaştırılabilmesi bakımından, epizotlar hâlinde aşağıya alıyoruz:

Halîlî'nin <i>Fürkat-nâme</i> 'si ⁶⁶	Celîlî'nin <i>Hecr-nâme</i> 'si
(1) Hikâyenin kahramanı (şair) Acem mülkünde ilimle meşgul olmaktadır. (104-109. beyitler)	(1) Hikâyenin kahramanı memleketinde ilimle meşgul olmaktadır. (130-135. beyitler)
(2) Bir sabah kahramanın birlikte okuduğu bir arkadaşı gelip buldukları yerde ilim tahsil etmenin mümkün olmadığını, Rum'a (Anadolu) gitmeleri gerektiğini söyler. (110-121. beyitler)	(2) Arkadaşları ona, yolculuğa çıkmasını öğütlerler. (136-139. beyitler)
(3) Arkadaşının ısrarı üzerine, kahraman Rum'a gitmeyi kabul eder. (122. beyit)	—
(4) Zahmetli bir yolculuktan sonra bir şehre (İzmit) varırlar. (123-132. beyitler)	(3) Bir süre kara yolculuğundan sonra deniz kenarına gelir. Orada bekleyen bir gemiye biner. İki gün deniz yolculuğu yapar. ⁶⁷ Çok güzel bir şehre ulaşır. (140-176. beyitler)
(5) Bu şehre yerleşmeye karar verirler. (133. beyit)	(4) Bu şehre, zühd içinde vaktini geçirmek üzere yerleşmeye karar verir. (177-178. beyitler)
(6) Hikâyenin kahramanı hemen tahsile başlar. (134. beyit)	
(7) Kahraman ilim tahsil etmekten sıkıldığı bir vakit, pazarda dolaşırken, <i>bezzazsitanda</i> bir güzel (<i>Mustafa</i>) görür ve ona âşık olur. (135-152. beyitler)	(5) Bu şehirdeki birçok güzelin arasında <i>Hızır</i> adlı biri vardır. Hikâyenin kahramanı bu güzele âşık olur. (179-210. beyitler)
(8) Kahraman âşık olduğu andan itibaren tahsilini, teheccüdünü, zikri ve ibadeti bırakır. (172-182. beyitler)	—
(9) Artık zamanı üzüntü içerisinde geçmektedir. (183-184. beyitler)	—

⁶⁶ Karşılaştırmada “Orhan Kemal Tavukçu (bk. 36. dipnot) ve Hüseyin Ayan (bk. 53. dipnot) tarafından hazırlanan metinler, esas alınmıştır.

⁶⁷ Bu “iki günlük deniz yolculuğu” *Fürkat-nâme*'de de geçmektedir (bk. 31. epizot).

(10) Bir gün yine derin bir düşünce içerisindeyken kendisini bu duruma düşürenin gönül ve göz olduğuna, onlarla hesaplaşması gerektiğine dair bir ses işitir. (185-190. beyitler)	(6) Kahraman kendinden geçmiş bir hâlde yürürken, hâline bakarak âşık olduğu için gönlüne “ <i>hitâb-ı itâb</i> ” eder. (211-212) ⁶⁸
(11) Bunun üzerine kahraman göze ve gönüle yaptıklarından dolayı sitem eder. (191-195. beyitler)	
(12) Bunun neticesinde kahraman, göz ve gönül arasında uzunca bir diyalog geçer. Bu diyalogun sonunda gönül suçlu olduğunu kabul eder. (196-248. beyitler)	(7) Akıl ve gönül arasında bir diyalog cereyan eder. (213-239. beyitler)
(13) Bu diyalogları kahraman ile suçunu kabul eden gönül arasında geçen soru cevap (dedüm-dedi) şeklindeki bir başka diyalog izler. (267-277. beyitler)	
(14) Gönlünü sevgiliye kaptıran kahraman, sevgilinin kendisini kabul etmesi için Tanrı'ya yakarır. (297-310. beyitler)	(8) Âşık sevgiliye yalvarıp yakarır. (240-264. beyitler)
(15) Bundan bir süre sonra, âşığın yanına <i>yâr-ı cânî</i> gelir ve hatırımı sorar. (319-329. beyitler)	(9) Kahramanın ağlayıp inleyişini duyan dostlarından biri (<i>refik-i şefik</i>), yardım etmek üzere, onun hücreesine gelir. (265-269. beyitler)
(16) Âşık başından geçenleri anlatır. Yâr-ı cânî, söylenenlerin, geçenlerin hepsini bildiğini, eğer dilerse, kendisinin âşığın elçisi olarak sevgiliye gidebileceğini söyler. (330-346. beyitler)	(10) Refik-i şefik, âşığa sevgiliye açılmasını teklif eder. (270-296. beyitler)
(17) Âşık, bu teklifi memnuniyetle kabul eder. (347-382. beyitler)	(11) Dostunun teklifini kabul eden âşık, kalkıp sevgilinin bulunduğu yere doğru yürümeye başlar. (297-299. beyitler)
(18) Bunun üzerine <i>yâr-ı cânî</i> sevgiliye gitmek üzere yola koyulur. (383-386. beyitler)	

⁶⁸ Metnin burasında kullanılan bir *fârigü'l-bâl* ifadesi vardır ki, Halilî'nin eserinde de hikâyenin aynı yerinde, diyalogların başlangıcında kullanılmıştır:

Teveccüh idüben gönül üme fi'l-√âl

Didüm feryâd elünden fâriṡu'l-bâl

☉atı ol dem ki râ√at u «oş-√âl

Yürür idüm cihânda fâriṡu'l-bâl

Halilî (Tavukçu, *a.g.e.*, s. 32)

Celilî (Ayan, *a.g.m.*, s. 165).

(19) Sevgiliyi görünce, feryad ederek yere yığılır, akli başından gitmiş, dili tutulmuştur. (387-389. beyitler)	(12) Ansızın sevgiliyi karşısında gören âşığın şaşkınlıktan dili tutulur. (300-301. beyitler)
(20) Sevgilinin, yüzüne su serptirmesiyle elçi kendine gelir ve âşığın söylediklerini sevgiliye iletir. (390-394. beyitler)	(13) Sevgili, perişan hâldeki âşığın kim olduğunu sorar ve bu “div” gibi şekli olan varlığın kendisinden uzaklaştırılmasını emreder. (302-309. beyitler)
(21) Elçinin sözlerini duyan sevgili, çok sinirlenir. Âşığın kendisinin dengi olmadığını, kendisinin bir şah, onunsa bir dilenci olduğunu, kendisinin huzuruna ancak sultanların çıkabileceğini söyler. (395-413. beyitler)	(14) Sevgili âşığın kendi dengi olmadığını söyleyerek onu aşağılar. Âşık da sevgilinin bulunduğu yerden ayrılır. (310-316. beyitler)
(22) Sevgili elçiyi, âşığa haddini aşp yolunu şaşırmasını söylemesini de tembihleyerek gönderir. (414. beyit)	—
(23) Sevgilinin kendisini reddettiğini anlayan âşık, çâresizlik içerisinde Allah'a yalvarmaktadır. (420-427. beyitler)	(15) Sevgilinin tahkir edici sözleri üzerine âşık çok üzülür ve onun bulunduğu yerden ayrılır. (317-319. beyitler)
(24) Bir gece âşığın içler acısı halini gören dostu (yâr-ı cânî), ona, sevgiliye mektup yazmasını teklif eder. (435-449. beyitler)	(16) Âşık, perişan bir hâlde ağlayıp inerken ansızın aynı dostu (refik-i şefik) yanına gelir. Refik-i şefik, âşığa önce sabretmesini, sonra sevgiliye bir mektup yazmasını tavsiye eder. (320-365. beyitler)
(25) Bunun üzerine Âşık, sevgiliye kendisini kabul etmesini rica ettiği bir mektup yazar ve bu mektuba, yarin eline geçtiğinde nasıl davranması gerektiği ile ilgili nasihatler verir. (450-480. beyitler)	(17) Âşık, dostunun tavsiyesi üzerine bir müddet sabrettikten sonra sevgiliye bir mektup yazar. (366-392. beyitler)
(26) Mektup, âşığın söylediklerinden sonra yüzü örtülü olduğu hâlde kanatlanıp uçarak sevgilinin makamına gelir. (487-489. beyitler)	(18) Mektubu bir postacı (kâsîd) ile sevgiliye ulaştırır. (393-396. beyitler)
(27) Burada âşığın söylediklerini ilettilerinde, sevgili çok öfkelenir ve mektuba âşığın artık şehrinde durmamasını, aksi takdirde onu sürdüreceğini söyler. (490-511. beyitler)	(19) Sevgili, âşığın mektubunu okur ve haberciye (kâsîd) âşığın kesinlikle kendisine kavuşmayı beklememesini, zira onun kendisinin dengi olmadığını ifade eden, tahkir edici sözler söyleyerek âşığın kavuşma isteğini reddeder. (397-419. beyitler)

(28) Bunun üzerine mektup, mahzun bir şekilde dönerek olanları âşığa anlatır. (512-515. beyitler)	(20) Haberci kötü haberi âşığa ulaştırır. (420-421. beyitler)
(29) Sevgilinin tavrını öğrenen âşık, onun buyruğuna da uyarak, üzgün bir hâlde yollara düşer. (516-536. beyitler)	(21) Haberi alan âşık, ayrılık acısı ile perişan bir hâlde ağlayıp inler. (422-439. beyitler)
(30) Bir iki günlük kara yolculuğundan sonra deniz kenarına ulaşır. (537-538. beyitler)	—
(31) Buradan bir gemiye binen âşık, iki günlük deniz yolculuğundan sonra, üçüncü günde, İstanbul'a ulaşır. (539-541. beyitler)	—
(32) Âşık, güzelliklerine hayran olduğu bu şehirde bir yıl kalır. (542-549. beyitler)	—
(33) Sonunda sabrı tükenir ve yine ayrılık ateşiyle ağlayıp inlemeye başlar. (550-554. beyitler)	—
(34) Bir gece hücresinde sevgilisini hayal ederek otururken, dayanamayıp ağlamaya başlar, ciğer kanı gözlerinden gelmektedir. (555-562. beyitler)	—
(35) Bu hâldeyken uykuya dalan âşık, rüyasında sevgiliyi görür. Elinde bir kadeh dolusu âb-ı hayat bulunan sevgili, ona doğru gelir ve niçin ağladığını sorar. (563-568. beyitler)	—
(36) Âşık, sevgiliye kavuşma isteğini yineler. Sevgili ile aralarında geçen “dedim-dedi” tarzındaki bir diyalogun ardından, sevgili, âşıktan, eğer kendisini gerçekten seviyorsa, uzattığı kadehteki içkiyi içmesini ve bir terci-bend söylemesini ister. (569-583. beyitler)	—
(37) Âşık denileni yapar. İstenilen şiiirden okuduktan sonra Âşık, sevgiliye kendisini kabul etmesi için tekrar yalvarır. (584-633. beyitler)	—
(38) Sevgili âşığın okuduğu terci-bendi çok beğenir, ona iltifatlar eder ve bir anda gözden kaybolur. (634-637. beyitler)	—

(39) Sevgilisi bir anda gözden kaybolan âşık, uyanınca yanında kimseyi bulamaz ve hasretini dindirmesi için Tanrı'ya yalvarmaya başlar. (638-695. beyitler)	—
(40) Yine böyle ağlayıp yalvardığı bir gece, gözyaşına seslenerek kendisi adına sevgili katında elçi olmasını ister. (696-718. beyitler)	—
(41) Gözyaşı kabul eder ve sevgilinin kapısına giderek âşığı kabul etmesi için ricacı olur. (719-755. beyitler)	—
(42) Sevgili, gözyaşını gayet iyi karşılar. Ona âşığın, kendisinin mektubunu aldığı anda huzuruna gelmesini söyler. (756-766. beyitler)	—
(43) Gözyaşı dönüp durumu âşığa bildirir. Âşık buna çok sevinir. Sevinçten gözlerinden yaşlar boşanır. (767-778. beyitler)	—
(44) Bir bahar sabahı elinde bir mektup olduğu hâlde bir haberci gelir. Mektupta âşığın sevgili tarafından kulluğa kabul edildiği yazılıdır. (784-807. beyitler)	—
(45) Aldığı haberden dolayı çok mutlu olan âşık, hemen sevgiliye kavuşmak üzere yola koyulur. (808-832. beyitler)	—
(46) Sevgilinin bulunduğu yere (Pazar) gelince, cefa etmeyi âdet haline getirmiş olan sevgili ondan yüz çevirir. (833-851. beyitler)	—
(47) Bunun üzerine âşık sevgiliye sitemler eder ve çevresindekilerin (agyâr) kendisi gibi sadık âşık olamayacağından bahseder. (852-934. beyitler)	—
(48) Sevgiliden ümidini kesen âşık, yalnız başına, bir köşeye çekilir. (935-952. beyitler)	—
(49) Âşık günlerini, bu şekilde sabrederek geçirirken bir bahar günü tabiattaki değişimin de etkisiyle, gönlündeki aşk depresir ve sevgiliyi içinde bulunduğu durumdan haberdar etmek ister. (953-990. beyitler)	—
(50) Seher vaktinde sabah yeli onun durumunu görür ve eğer isterse onun için elçi olabileceğini söyler. (991-994. beyitler)	—

(51) Bu teklifi kabul eden âşık, sevgiliye, elçi olarak, sabah yelini gönderir. Âşık sabah yeline sevgilinin rakibi yanından uzaklaştırması için ricacı olmasını söyler. (995-1030. beyitler)	—
(52) Âşığın bu son elçisinin söylediklerinden sonra sevgili bir müddet düşünür ve rakibi yanından uzaklaştırır. Ancak çevredekilerin ayıplamalarından çekindiği için âşığı kabul edemeyeceğini söyler. (1031-1048. beyitler)	—
(53) Sevgiliden bu haberi alan âşık, bir yandan sevinmekte, bir yandan üzölmektedir. Artık ümitsizliğe kapılmış, devrandan şikâyet etmektedir. (1049-1140. beyitler)	—
(54) Âşığın hayatı bu şekilde sürüp giderken hâtiften bir ses duyar. Ses, ona tekrar bir mektup yazarak hâlini sevgiliye arz etmesi gerektiğini söylemektedir. (1141-1146. beyitler)	—
(55) Söylenenleri dikkate alan âşık, bir mektup yazar ve gönlünün ısrarı üzerine mektubu sevgiliye kendisi götürmeye karar verir. (1147-1175. beyitler)	—
(56) Bir haberci gibi sevgilinin huzuruna çıkan Âşık, onu görünce ayaklarına kapanır, kendinden geçmiş bir hâlde şiirler söylemeye başlar. (1176-1189. beyitler)	—
(57) Bu hâlimden dolayı, sevgili gelenin haberci değil âşık olduğunu anlamıştır. Yüzüne su serptirip âşığın kendine gelmesini sağlar. Âşık kendine gelince, sevgiliye tekrar yakarmaya başlar. (1190-1210. beyitler)	—
(58) Bu durum karşısında sevgili merhamet eder ve âşığa artık kaygılanmamasını, cefanın sona erdiğini, sonraki bir zamanda onunla sahrada buluşacaklarını söyler. (1211-1229. beyitler)	—
(59) Bir gün âşık sahraya gidip sevgiliyi beklemeye başlar. Bir müddet sonra, sevgili yanında iki arkadaşıyla birlikte gelir, âşığa selam verir, geçip bir bağa girer. (1235-1259. beyitler)	(22) Âşık aniden sevgiliye kavuşur. Gece gündüz yiyip içip eğlenirler. Bazen sahrâyı seyredip, bazen derya kenarında dolaşırlar. (440-452. beyitler)

(60) Bağda âşık ve sevgili akşama kadar, sohbet eder ve eğlenirler. Akşam olunca, sevgili yola koyulur ve bir anda gözden kaybolur. (1260-1297. beyitler)	(23) Sevgili, tıpkı ortaya çıkışı gibi yine ansızın ortadan kaybolur. (453-456. beyitler)
—	(24) Kahramanı terk eden sevgili, başkalarına meyil verir, elden ele dolaşır, iffetini kaybeder. (457-465. beyitler)
—	(25) Âşık, cihânın âdetinin hep bu şekilde; firkat ve vuslat olduğunu söyleyerek hikâyesini bitirir. (466-467. beyitler)
(61) Âşık çevresine bakınca, ne sevgiliden ve ne çevresindeki insanlardan, ne de etikleri sohbetten herhangi bir iz bulur. (1298-1300. beyitler)	—
(62) Bu durum karşısında şaşkınlığa düşen âşık, bayılır. Hikâye bu durumu anlatan lirik bir gazelle son bulur(1301-1313. beyitler).	—

Hikâyelerdeki olayların akışının verildiği yukarıdaki tablo dikkate alındığında, söz konusu eserler arasındaki benzerliğin hatta aynılığın boyutları daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre her iki hikâye, olayların merkezindeki kahramanın (yazar) ilimle meşgul olduğu memleketinden bir arkadaşının ısrarı üzerine ayrılarak yolculuğa çıkmasıyla başlar. Söz konusu ettiğimiz eserlerin ikisinde de kahramanlar zahmetli bir yolculuktan sonra güzel bir şehre varır ve yerleşmeye karar verdikleri bu şehirde dolaşırken gördükleri bir güzele âşık olurlar. Her iki eserin kahramanı da bu aşk yüzünden daha çok akıl, gönül ve göz arasında cereyan eden bir iç hesaplaşmaya girişirler. *Firkat-nâme* ve *Hecr-nâme*'nin kurgusundaki benzerlikler bu kadarla da sınırlı değildir. Hikâye, her iki eserde de kahramanların yakın arkadaşlarının, onları teskin etmeye gelmeleriyle devam eder. Bu aşamada olaya sonradan katılan bu iki şahsın isimleri de ilginç bir durum ortaya koymaktadır. Halîlî'nin *yâr-ı cânî* olarak ifade ettiği bu kişi, Celîlî'nin eserinde *refik-i şefik* ibaresiyle takdim edilmektedir. Hikâyenin kurgusu açısından aynı işleve sahip olan söz konusu kahramanların isimlerinin her iki eserde de bu tarzda soyut ifadelerle ve birbirlerine yakın anlamlara gelecek şekilde zikredilmiş olmaları, bu isimlerden birinin diğerinden etkilenecek (bir çeşit adaptasyon) verilmiş olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bahsettiğimiz *yâr-ı cânî* ve *refik-i şefik*'in hikâyeye katılmasıyla olayın seyri değişmeye başlar. Bu şahısların katkılarıyla kahra-

manlar, sevgiliye aşklarını ifşa etmeye karar verirler. Sevgilinin karşısında da kahramanların tavırları benzerlik göstermektedir. Halîlî'nin eserinde, kahramanın elçisi olan yâr-ı cânî sevgiliyi gördüğünde feryad eder, aklı başından giderek yere yığılır, dili tutulur. *Hecr-nâme*'de ise bizatihi âşıkın dilinin tutulduğu görülmektedir. Sevgilinin düşünceleri her iki eserde de aynıdır. Sevgili, âşığın kendi dengi olmadığını söyleyerek gelen teklifleri geri çevirir. Halîlî'nin eserinde, kahramanın sevgiliye karşı bu ısrarlı tavrı küçük değişikliklerle (*Fürkat-nâme*'de sevgiliye elçi olarak sırasıyla yâr-ı cânî, mektup ve gözyaşı gönderilir. Bunlardan sonuncusunun, sevgilinin katında hüsnükabul görmesi üzerine kahramanın kendisi sevgilinin huzuruna çıkar, fakat beklediğini bulamaz. Bu aşamada elçi olarak sabah yelinin devreye girdiği görülür. Bu olaydan sonra sevgili, âşığı çevresindekilerin ayıplamalarından dolayı kabul edemediğini ifade eder. Âşık son çâre olarak yazdığı bir mektubu haberci kılığında sevgiliye götürmeye karar verir.) birkaç kez daha ortaya konur. Bu tekrarlar *Hecr-nâme*'de yoktur. *Fürkat-nâme*'de kahramanın son girişimi başarı ile sonuçlanmış, sevgili onunla görüşmeyi kabul etmiştir. Celîlî'nin eserinde de kahraman sevgilisine kavuşur, fakat bu sahne, *Fürkat-nâme*'de olduğu kadar başarılı değildir. Çünkü Celîlî'nin eseri, bir çeşit özet olduğu için süreç yarım kalmıştır. Her iki eserde de sevgili kahramanlar ile sahrada bir araya gelir ve tıpkı ortaya çıkışı gibi aniden kaybolur. Hikâye bu noktada uygun ifadelerle son bulur. Celîlî'nin eserinin sonundaki sevgilinin başkalarına meyil vermesi, elden ele dolaşması gibi motifler benzer bir tarzda Halîlî'nin eserinde de ele alınmıştır.⁶⁹

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi *Hecr-nâme*, müellifi Celîlî (1487-1569)'nin yukarıdaki beyitlerde iddia ettiği gibi orijinal bir eser değil, Halîlî (ö. 1485)'nin *Fürkat-nâme* adlı eserinin, kanaatimizce, eksik bir kopyasıdır. Söz konusu eserlerin müelliflerinin, hemen aynı coğrafyada yaşıyor olmaları ve *Fürkat-nâme*'nin, dönemin meşhur eserlerinden biri olması meselenin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

2.2.5. Firâk-nâme (Kadı Hasan bin Ali)

Eserin yazarı olan Kadı Hasan hakkında bilgi veren yegâne kaynak *Osmanlı Müellifleri*'dir. Burada zikredilen bilgiler de muhtemelen müellifin *Firâk-nâme*'sinden alınmıştır. Sultan III. Murad devrinde yaşamış olan Kadı Hasan, Manastırlıdır. Arapçadan, süslü nesir tarzında tercüme ede-

⁶⁹ Tavukçu, a.g.m., s. 138-149.

rek aralara manzum ve mensur ilâveler yaptığı *Firâk-nâme* adlı eserinin yazma nüshası ele geçmemiştir. Bugün elimizde bulunan metin matbudur.⁷⁰ Ancak 102 sayfadan oluşan bu metnin ne zaman, nerede ve kim tarafından basıldığı belli değildir.

Bursalı Mehmet Tâhir, Kadı Hasan bin Ali'ye ait basılmamış manzum bir *Hadis-i Erba'in Şerhi* olduğunu da haber vermektedir.⁷¹

Tamamına yakını mensur olmasına rağmen *Firâk-nâme*, mesnevî tertibine uyularak yazılmıştır. Eserin baş tarafında bir tevhid (2-6 s.), bunun akabinde yine mensur olarak iki adet münacat yer almaktadır (6-9 s.). Kadı Hasan bu bölümlerin ardından *Sebeb-i Tahrîr-i Ân Risâle ve Mûceb-i Tastîr-i Ân Makâle* başlığıyla *Firâk-nâme*'nin yazılış macerasını açıklamaya girişir. Burada müellif, *meclis-i şerîfde ve mahfil-i münîfde ashâb-ı safâ ve erbâb-ı vefâdan birkaç âkil ü kâmil ve kâbil ü fâzıl* ile toplanıp şiir ve inşanın güzel örneklerini okudukları bir gece meclisteki dostlarından birinin (*şâh-ı hüsn ü cemâl ve mâh-ı evc-i burc-ı kemâl*) kendisinden, gönül madeninden *bir niçe me'âni-i nâsire ihrâc edip bu dürr-i şehvar* gibi nesir örneklerini edebiyat dünyasına kazandırmasını istediğini ifade eder. Bunun üzerine Kadı Hasan, kendisinin bir eser meydana getirecek kadar kabiliyetli olmadığını, olsa bile eserinin Abdurrahman Câmî'nin *Mektûbat*'ı ile Lâmi'î Çelebi ve Âhî'nin *Hüsn ü Dil* adlı eserlerinin okuduğu bu mecliste bir değeri olmayacağını söyler. Kadı Hasan bin Ali'nin ifadesine göre bu sözleri söyledikten sonra yine aynı şahıs ona hitaben "*Dediğin doğrudur. Geçmiş dönemlerde verilmiş olan eserler gerçekten güzeldir. Ancak senin de yaşadığımız dönemin müelliflerinden herhangi bir eksikliğin yok.*" şeklinde cevap verir ve oradakilerle beraber bu konuda ısrarcı olurlar. Müellifin bütün geri çevirmeleri etkisiz kalır, sonunda çaresiz onların söylediklerine uyarak *bu hikâyet-i aşk-âmîz ve şikâyet-i şevk-engîzi* Arapçadan Türkçeye tercüme eder. Ayrıca esere *şân-ı dehre ve hân-ı sipihre münâsib bir nice kelâm-ı manzûm ve lafz-ı merkûm* ilâve eder. Bu bölümün son kısmında yazar, *nâme-i firâk* adıyla andığı eserin tercüme edilmesi ve içerisine başka metinler ilâve edilmesinden sonra yazma işinin iki ay sürdüğünü *...kaleme gelince iki aylık ömr-i girân-mâyeden harc eyledüm. Sebeb-i tesvîd-i nâme-i firâk ... budur ki zikr olundu* şeklindeki cümleleriyle ifade eder (9-14 s.).⁷²

⁷⁰ Yazma veya matbu başka bir nüshasına tesadüf edemediğimiz *Firâk-nâme*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Kitapları arasında 4012 numaradadır.

⁷¹ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 193-194.

⁷² Müellifin ifadesine göre eserin ismi *Nâme-i firâk*'tır. Ancak eser, muhtemelen basan kişinin müdahalesi sonucu, *Firâk-nâme* adıyla neşredilmiş ve kaynaklarda bu şekilde yer almıştır.

Kadı Hasan bin Ali'nin yukarıdaki ifadesinde ve metnin devamında *Firâk-nâme*'nin, kimin hangi eserinden tercüme edildiği konusunda herhangi bir kayıt yoktur; ancak yukarıdaki bölümün hemen ardından gelen *Hikâyetü'l-Fürsî'l-Âbnûs ve'l-Hakîm'l-Hindî* (14 s.) şeklindeki başlık eserin edebiyatımıza *Binbir Gece Masalları* olarak giren metinlerden birinin, *Abanoz Atın Sihirli Öyküsü*'nün tercümesi olduğunu ortaya koymaktadır.⁷³

Hikâyenin konusu kısaca şöyledir:

Eski zamanlarda diyâr-ı Horasan'da, Kirman beldesinde adaletli, cömert ve erdemli bir padişah vardı. Güzeller güzeli üç kızı ve Kamerü'l-akmar adındaki bir oğlu olan bu padişâh, yılda iki gün şenlik tertib ederdi. Bunlardan birine Mihricân, diğerine Nevrûz-ı Sultânî adını vermişti. Bu şenliklerde halk toplanır, sultanın sunduğu nimetler sayesinde yiyip içip eğlenirdi. Ayrıca diğer ülkelerden de misafirler gelir, bu şenliklere iştirak ederlerdi. Yine bir gün, Sultan'ın tertip ettiği böyle bir şölene üç filozof katılır. Bunlardan biri Hintli (hakîm-i Hindî), biri Rum ülkesinden (hakîm-i Rûmî), diğeri de İranlı'dır (hakîm-i Farsî). Her biri sultana birer hediye sunarlar. Filozoflardan Hintli olanı sultana insan şeklinde, altın bir heykel verir. Heykel iki eliyle tutmuş olduğu ak gümüşten bir boruyu ağzına getirmiş etrafı gözetleyecek şekilde ileri doğru eğilmiş durmaktadır. Sultan filozofa bu eserin marifetinin ne olduğunu sorar. Filozof, “Ey sultanım! Bu cansız heykel, tılsımı sayesinde şehrinize yaklaşan bir casus olursa, onu farkederek, bu boruya üfler ve borudan çıkan ses o casusun aklını başından alır, casus kendinden geçer. Böylece siz o kişiyi yakalayıp istediğinizi yaparsınız.” der. Hintli filozofu takiben huzura Rum ülkesinden gelen filozof çağrılır. O da sultana ortasında altından yapılmış bir tavus kuşu bulunan bir sini getirir. Tavus kuşu değerli taşlarla süslenmiştir. Etrafında da kimi altından kimi gümüşten yapılmış değişik pozisyonlarda duran yirmi dört tane yavru tavus kuşu vardır. Sultan filozoftan, bu getirdiği şeyin ne işe yaradığını sorar. Filozof, “Ey sultanım! Bu yirmi dört yavru kuş günün yirmi dört saatine tekabül eder. Her bir saat geçtiğinde yavrulardan biri yatıp uykuya dalar. Bu şekilde yavruların tamamı uykuya daldığında anneleri bunları dürterek uyandırır. Ayrıca ay sonlarında ortadaki büyük tavus kuşu ağzını açar ve gırtlığında bir hilâl görünür.” der. Hakîm-i Rûmî de hediyesini sunduktan sonra sıra İranlı filozofa gelir. Hakîm-i Farsî sultana siyah, abanoz ağacından yapılmış bir at heykeli

⁷³ “Abanoz Atın Sihirli Öyküsü”, *Binbir Gece Masalları*, Çev. Âlim Şerif Onaran, İstanbul Mayıs 2001, II/2, 582-620.

getirmiştir. Çeşitli değerli taşlarla süslenmiş olan bu atın üzerinde kızıl altından yapılmış, la'l ile tezyin edilmiş bir eyer vardır. Atın ak gümüşten yapılmış olan koşumları da değerli taşlarla süslenmiştir. Atı hayranlıkla seyreden sultan, Hakîm-i Farsî'den ortaya koymuş olduğu bu eserin marifetlerini öğrenmek ister. Hakîm "Sultanım! Bu at sahibini bir gün bir gecede bir yıllık yol aldırır." der. Sultan hediyeleri kabul ettikten sonra, marifetlerinin denenmesi için bir imtihan günü tayin edilir.

O gün geldiğinde söylenenlerin hepsinin doğru olduğu anlaşılır. Bunun üzerine sultan filozoflara, daha önce verdiği söze uyarak, kendisinden ne isterlerse onlara vereceğini söyler. Hakîmler sultanın üç kızını ister. Sultan kabul eder. Sultanın en küçük kızı filozofların en yaşlı ve en çirkini olan Hakîm-i Farsî'ye verilecektir. Kız bu meseleden dolayı çok üzgündür. Derdini erkek kardeşi Kamerü'l-akmar'a açar. Bunun üzerine Kamerü'l-akmar, babasından bu işe engel olmasını ister. Babası, kendisi abanoz ata binmeden karar vermemesini söyler. Kamerü'l-akmar bir sıçrayışta atın üzerine çıkar. Hakîm-i Farsî'den aldığı bilgi sayesinde atı gökyüzüne yükseltir. Ancak sultanın kızı ile evlenmesine sıcak bakmadığını bildiğinden dolayı hakîm, şehzadeye nasıl aşağı ineceğini öğretmemiştir. Durumun farkına varan sultan, hakîmi zindana attırır. Bu arada Kamerü'l-akmar da mütemediyen yükselmektedir. Güneşe yaklaştığı bir sırada atı aşağıya indirecek düzeneği bulur ve alçalarak bilmediği bir ülkede, bir saraya iner.⁷⁴

Hikâyenin devamında Kamerü'l-akmar'ın başından geçen çeşitli maceralar anlatılmaktadır.⁷⁵

2.2.6. Firâk-nâme (Bursalı Lâmi'î Çelebi)

Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde⁷⁶ bulunan bu mensur risâle Lâmi'î Çelebi'nin eserleri arasında zikredilmektedir.⁷⁷ Süslü nesir tarzında, kırık dîvânî ile beş sayfa hâlinde yazılmış olan eser, aslında bir aşk mektubudur. Eserin baş tarafındaki "Bir âşî...-ı dil-dâde ve Şâdî...-ı âzâdenüñ apzından maşû... u ma'vûbûbına ve

⁷⁴ Krş. "Abanoz Atın Sihirli Öyküsü", *Binbir Gece Masalları*, II/2, 582-620.

⁷⁵ Hikâyenin ayrıntı mahiyetinde olan son kısmı, *Firâk-nâme*'nin tam metninin, *Binbir Gece Masalları*'ndan yukarıda sözünü ettiğimiz kıssa ile karşılaştırıldığı müstakil bir çalışma içerisinde etraflıca inceleneneğinden buraya alınmamıştır.

⁷⁶ Lala İsmail Efendi, 747/4.

⁷⁷ Gönül Ayan, *Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi*, (İnceleme-Metin), I: İnceleme, Doktora Tezi, Erzurum 1983, s. 21.

dil ü cânınunñ maflûbına ;ö#r-engîz ü şikâyet-âmîz yazılan firâ...-nâme-i «ûnîn-«âmenünñ Şûretidür” (78^a) şeklindeki ifadede geçen firâk-nâme ibaresi, eserin isminden ziyâde içeriğine işaret etmektedir. Yazıldığı dönemin başarılı inşa örneklerinden sayılabilecek bu küçük risale, yukarıdaki başlıktan sonra “Nihâl-i bâp-ı ;ömr-i⁷⁸ güzînüm ...ıyâmet-...add-i⁷⁹ serv-i ser-bülendüm emîr-i mülk-i √üsñ ü şâh-ı ;âlem gönül mülkinde sultânım efendim,” cümlesiyle başlamakta ve “...bir demde gül-zâr-ı pür-envârûñuz ezhâr-ı bahâr-ı nevvâr gibi neyâlim-i eltâf-ı ilahî birle √a.....-ı eyyâm-ı dehr kim nefevât-ı münfeti√ u «urrem olma...dan ve bir ...ademde gülistân-ı «âtır-ı dil-sitânûñuz enhâr-ı selsebîl-girdâr gibi imdâd-ı a;tâf-ı nâ-mütenâhî ile münşeri√ ü muntenem olmakdan «âlî olmaya. MıŞrâ;

Yâ Rabb du;â-yı «aste-dilân müstecâb
(...)⁸⁰

bi'l-a...tâb ve bi'l- (...)⁸¹ Lâmi;ü'l-√a...îr ” (80^a) ifadesiyle son bulmaktadır.

2.2.7. Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid (Yazarı belli değil)

Halk arasında *veli* diye anılan Sultan II. Bâyezid'in, oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından tahttan indirilmesi ve bu olaydan otuz iki gün sonra dinlenmek için Dimetoka'ya çekilme kararı alması, kuvvetli bir ihtimalle Yavuz'dan emir alan bir Yahudi tarafından zehirlenerek öldürülmesi⁸² üzerine söylenmiş olan bu türkünün orijinal metni, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 8525 numarada kayıtlıdır. Bâyezid ağzından söylenen 12 hanelik söz konusu türkünün yazarı belli değildir.⁸³ Murabba nazım şekliyle yazılmış manzumede mahlâs bulunmayışının muhtemel sebepleri arasında, yazıya geçirilme aşamasında mahlâs-hanesinin unutulmuş olması veya şairin Yavuz'dan korktuğu için bilerek ismini vermemesi sayılmakta-

⁷⁸ Metinde “*ömrî*” şeklinde yazılmış.

⁷⁹ Metinde “*kaddî*” şeklinde yazılmış.

⁸⁰ Buradaki kelime okunamadı.

⁸¹ Buradaki kelime okunamadı.

⁸² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, II, 1-2.

⁸³ “Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ans.*, 1979, III, 238.

dır.⁸⁴ *Firâk-nâme*, aruzun *mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır.⁸⁵ Murabbaın beşinci bendindeki

Acıtdun cismümi yavlak canumla
Ne râzun var idi Korkut Hanumla

şeklindeki cümleler manzumenin, Sultan'ın ölümünden bir süre sonra Şehzade Korkud'un idamını (1513) müteakip yazıldığını göstermektedir.

Gerek yukarıda değindiğimiz *Firâk-ı Mahmûd Paşa* adlı manzume ve gerekse *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid* adlı eser aruzla ve murabba şeklinde yazılmış olmaları bakımından Divan edebiyatı dairesi içerisinde değerlendirilseler de, bu manzumeleri, söyleyiş biçimi ve bunların ortaya çıkış şekli itibarı ile Halk edebiyatı tesirinde söylenmiş metinler olarak kaydetmek yerinde olacaktır.⁸⁶ Burada tercih edilen nazım şekli de dikkat çekicidir. Murabba, halk şiirindeki koşma tarzına en çok benzeyen, hatta, aruz vezninin kullanılması dışında, hemen hemen aynı olan bir şekildir. Metinler arasındaki benzerlikler ve bunların halk şiirindeki paralelleri özellikle Klâsik Türk edebiyatını oluşturan unsurların yeni yeni yerleştiği 15. yüzyıla kadar, divan şiiri ve halk şiiri sahaları arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir.

1- Benüm etmegümi tahfif⁸⁷ edenler
Beni koyup Selîm Hân'a gidenler
Hakikat râhına doğru varanlar
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

Kaçan ana riâyet etmedüm ben
Oğul idi nihâyet etmedüm ben
Bu beylükden ferâgat etmedüm ben
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

⁸⁴ Saim Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili*, 445-450 (Halk Şiiri Özel Sayısı), Ocak-Haziran 1989, s. 112-113.

⁸⁵ Manzumenin 11'li hece vezni ile yazılmış olduğu ifade edilmiştir. Bu yanılığın sebebi metnin türkü olarak değerlendirilmesi olmalıdır ("Firâk-nâme-i Sultan Bâyezid", *Türk Dili ve Edebiyatı Ans.*, 1979, III, 238).

⁸⁶ Burada olduğu gibi, sevilen birinin ölümü veya öldürülmesi üzerine, *şairin ölen kişinin ağzından söylediği* ağıtlar halk şiirinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Mevlid İhsani'nin Refik Miroğlu için söylediği ağıt (Muhan Bali, *Ağıtlar*, Ankara 1997, s. 258-259) ile Atatürk için, onun ağzından yazılan bir başka ağıt (Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Ankara 1999, s. 290) bu tarzın örnekleri arasında zikredilebilir. Ayrıca murabbaın 7. bendinde nakarat mısraının değiştirilmesi ve kafiye yapan kelimelerin (نرازو , قاضى , بازو) kulağa göre tanzim edilmiş olması keyfiyeti de bu metni Halk edebiyatı örneklerine yaklaştıran bir başka husustur (krş. 27. dipnot).

⁸⁷ Metinde "tahvif" şeklinde yazılmış.

Bilürüm neslümi şehzâdelerdür
Velî mânâda hep âzâdelerdür
Cihân halkı bilür beyzâdelerdür
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

Selîm Şâh⁸⁸ deyübeni virdüm adı
Şekerden⁸⁹ datlu idi dilde dadı
Sitanbul⁹⁰ tahtı imiş hod murâdı
5- Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah
Hayâsuzluk idüp durdun benümle
Acıtdun cismümi yavlak canımla
Ne râzın var idi Korkut Hanumla
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şâh

Çerüml'İstanbola gideyörürken
Dirüp beylerümi bahşiş verürken
Dahı yumulmadın⁹⁰ gözüm görürken
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

Benüm dahı başumdaydı bu yazu
Ki yarın anda kurıla⁹¹ terâzü
O yerde kim olısar⁹² Tanrı kâzi
Alam dâdümü ben senden Selîm Şah

Bana yoldaş olaydı bun deminde
Kişi dâim ola ömri gamında
Husûsâ kim bu birlük âleminde
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

Zebûn ölüm yapışaydı etüme
Bu kandadur gele karşı yoluma
Düşer miydi ya bu işler Selîm'e
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

10- Ben anı hâlüme hâldeş bilürdüm
Bunun gibi deme yoldaş bilürdüm
Oğul degül anı kardaş bilürdüm
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

Komadı hoş geçeydüm pîrlüğümde
Elümden tahtum ister dirlüğümde
Ne hakkı vardur anun beglüğümde
Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah

⁸⁸ Metinde “şekker” yazılmış. Vezne göre değiştirdik.

⁸⁹ Metinde “İstanbul” yazılmış. Vezne göre değiştirdik.

⁹⁰ Metinde “yumuladın” şeklinde yazılmış.

⁹¹ Metinde “kırıla” şeklinde yazılmış.

⁹² Metinde “alıser” şeklinde yazılmış.

Fenâ hiç kimseye bâki kala mı
 Ya oğul ataya kılıç sala mı
 Ya bu işler ana düşer ola mı
 Görün beyler bana n'itdi Selîm Şah⁹³

Divan edebiyatı mahsulleri arasında ayrılık kavramının bir edebî malzeme olarak da kullanıldığı görülmektedir. Başlıca konusu aşk olan bu tarzın mensuplarının, ayrılık kavramını ve onun çağrışımlarını birer edebî malzeme olarak kullanması kaçınılmazdır. Divanlara bu açıdan bakıldığında, *firâk*, *fürkat*, *hasret* gibi kelimelerin redif olarak kullanıldığı birçok manzume bulmak mümkündür. Bunların firâk-nâme türünün örnekleri olup olmadığı hakkında bir karara varabilmek için, söz konusu şiiirlerin yazılış hikâyelerini, ortaya çıkış şartlarını bilmek gerekmektedir. Divan şiiirinin geleneksel yaklaşımının ürünleri olan bu şiiirlerin çoğunda ayrılık kavramına işaret eden kelimelerin, manzumenin âşık, saki, gül, bülbül v.s. gibi diğer edebî malzemeleriyle aynı işlevde kullanıldıkları görülmektedir.⁹⁴ Firâk-nâmelerde ise manzumenin temelinde, ister otobiyografik olsun ister olmasın, bir sergüzeşte dayanma hadisesi aramak yerinde olacaktır. Bu bakımdan söz konusu manzumeler içerisinde, şairlerinin başlarından geçenleri de hesaba katarak, sadece Cem Sultan, Kanunî Sultan Süleyman ve Şehzade Bâyezid'in manzumeleri firak-nâme kategorisi içerisinde değerlendirilebilir.⁹⁵

Firâk-nâmeler arasında, Kastamonulu Latîfi'nin *Sübhatü'l-Uşşak* adlı eserinin Manisa Muradiye Kütüphanesindeki bir nüshası da zikredilmek-

⁹³ Sakaoğlu, a.g.m., s. 112-113.

⁹⁴ *Firâk* redifiyle Çakerî 1 (Hatice Aynur, *15. Yüzyıl Şairi Çakerî ve Divânı*, İstanbul 1999, s. 152); İbn-i Kemal 1 (İbn-i Kemal, *Divân*, haz. Mustafa Demirel, İstanbul 1996, s.105-106); Cem Sultan 1 (Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divânı*, Ankara 1989, s. 141); Muhibbî 1 (Coşkun Ak, *Muhibbî Divânı*, Ankara 1987, s. 428); Yahyâ Bey 1 (Yahyâ Bey, *Divân*, haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1977, s. 413); Bâkî 1 (Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı*, Ankara 1994, s. 251); Fehîm-i Kadîm 1 (Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara 1991, s. 522-524); Sâlim 1 (Adnan İnce, *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Divânı*, Tenkitli Basım, Ankara 1994, s. 352); Esrar Dede 2 (Osman Horata, *Esrâr Dede, Hayatı-Eserleri, Şiir Dünyası ve Divânı*, Ankara 1998, s. 446-448) ve Şeref Hanım 1 (Mehmet Arslan, *Şeref Hanım Divânı*, İstanbul 2002, s. 356-357) gazel söylemişlerdir. Fürkat redifiyle yazılmış olan tek şiiir Şehzâde Bâyezid'in murabbâdır (Filiz Kılıç, *Şâhi Hayatı ve Divânı*, Ankara 2000, s. 227). Bunlardan başka *hasret* redifiyle söylenmiş iki şiiir daha vardır ki biri Şeyhülislâm İshak'a (Muhammet Nur Doğan, *Lâle Devri Şairi Şeyhülislâm İshak ve Divânı*, İstanbul 1997, s. 318), diğeri de Nedîm'e (*Nedîm Divânı*, haz. Muhsin Macit, Ankara 1997, s. 279) aittir.

⁹⁵ Bkz. Ersoylu, a.g.m., s. 141; Ak, a.g.m., s. 428; Kılıç, a.g.m., s. 227.

tedir.⁹⁶ Baş tarafındaki *Firâk-nâme der Arabî* şeklindeki başlık dışında, konuyla hiçbir ilgisi bulunmayan bu manzume, aslında bir yüz hadis tercümesidir. Ancak yukarıda bahsettiğimiz başlıktan dolayı kaynaklara *Firâk-nâme* diye geçmiş ve Halîlî'nin eserinin bir nüshası olarak algılanmıştır.⁹⁷

Yukarıda sıraladığımız edebî mahsullerin dışında, firâk-nâmenin, bir musikî terimi olarak da kullanıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden ünlü musikî üstadı Kantemiroğlu, *Edvâr* adlı kitabında, o dönemde peşrev ve semâîlere özel adlar verilmesi geleneğinden bahsederken, zikrettiği *nazlı, semender, nazîre-i kutb-ı nâyî, sancak, dilekli, mâh-ı dünya, gelincik, ruhbân, eğlence, kabak devri, köhne dolap ve elçi peşrevi* gibi isimlerin yanında *firâk-nâmeyi* de saymaktadır.⁹⁸

3. Sonuç

1- *Fürkat-nâme* ve *Hecr-nâme* gibi isimlerle de ortaya konmuş olan firâk-nâmeler vatandan, sevgiliden, dostlardan, makam ve mevkiden, Tanrı'dan ayrılığı terennüm eden metinlerdir. Bazen firâk-nâme adıyla, halk şiirindeki ağıt türünü karşılayan birtakım manzumelerin de söylendiği görülmektedir.

2- Bu tarzın İran edebiyatında ilk örneğini Enverî vermiştir. Selmân-ı Savecî'nin *Firâk-nâme*'si ise bunların en meşhurudur.

3- Türk edebiyatında yukarıda zikredilen isimlerle yazılmış sekiz adet firâk-nâme tespit edilmiştir. Bu eserlerden, başta Halîlî'nin *Fürkat-*

⁹⁶ Manisa Muradiye Kütüphanesi, 3201/1; Latîfi, eserin baş tarafındaki münacat, na't bölümleri ile sondaki münacat ve hâtîme bölümlerini mesnevî nazım şekliyle, hadislerin tercümelerine ayırdığı ana metni ise kıtalar hâlinde yazmıştır. Aruzun *fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlün* kalıbıyla kaleme alınan *Sübhatü'l-uşşâk*'ın bu nüshası Karahan'ın tespit ettiği nüshalar (Nuruosmaniye Ktp., 4897, Abdülkadir Karahan nüshası ve Raif Yelkenci nüshası) arasında yoktur. (Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara 1991, s. 187). Ahmet Sevgi'nin *Sübhatü'l-uşşâk* üzerine daha sonra yapmış olduğu müstakil çalışmasında da bu nüsha zikredilmemiştir (bkz. Ahmet Sevgi, *Latîfi ve Sübhatü'l-uşşâk*'ı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Dergisi, 1., Konya 1992, s. 47-92; Bu eserin metni ve tahlili için ayrıca bk. Nihat Öztoprak, *Klasik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler*, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 62-72, 438-439).

⁹⁷ bk. Hasibe Mazıoğlu, "Türk Edebiyatı, Eski", *Türk Ans.*, Ankara 1983, XXXII, 109; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 280; aynı eserin ikinci baskısı, İstanbul 2000, s. 334; Mustafa Özkan-Mustafa İsen, a.g.m., s. 330; ikinci kaynaktan hareketle: Cemil Gülseren, a.g.m., s. 49.

⁹⁸ Ruhi Ayangil, "XVII. Yüzyılda Türk Müsikîsi", *Türkler*, [Ankara] 2002, XII, 439.

nâme'si olmak üzere, sadece üçü (Âşık Paşa-*Fürkat-nâme*, Halîlî-*Fürkat-nâme*, Celîlî-*Hecr-nâme*) firâk-nâmenin klâsik örnekleri olarak değerlendirilebilir.

4- Halîlî ( ) ve Celîlî ( ) kelimelerinin Arap harfleriyle yazılışları arasındaki benzerlik Bursalı Hâmîdîzâde Celîlî'nin Celîlî-yi İznîkî olarak tanınmasına zemin hazırlamıştır.

5- Bursalı Celîlî'nin *Hecr-nâme*'si aslında Halîlî'nin *Fürkat-nâme*'sinin, benzer ifadelerle oluşturulmuş, kısa bir özetidir.

6- *Firâk-ı Mahmud Paşa* ve *Firâk-nâme-i Sultan Bâyezîd* adlı manzumeler, divan şiirinin şekil özelliklerini (nazım şekli, aruz) gösteren, ancak söylenme sebebi ve söyleyiş tarzı (sevilen birinin ölümü üzerine ve ölen kişinin ağzından söylenmesi) itibarıyla halk şiirinin ağıt türüne yaklaşan metinlerdir.

7- Kadı Hasan bin Ali'nin, *Nâme-i firâk* adını verdiği, *Firâk-nâme* diye bilinen eseri *Binbir Gece Masalları*'ndan (*Abanoz Atın Sihirli Öyküsü*) tercüme edilmiştir. Süslü nesirle yazılmıştır.

8- Lami'î Çelebi'ye atfedilen eserde *firâk-nâme* kelimesi, eserin isminden çok içeriğine işaret etmektedir. Bu risâle, sevgiliye sanatkârane nesirle yazılmış bir mektuptur.

9- Manisa Muradiye Kütüphanesinde bulunan ve Halîlî'nin eserinin bir nüshası olarak zikredilen *Firâk-nâme*, aslında Latîfî'nin *Sübhâtü'l-uşşâk* adlı yüz hadis tercümesinin bir nüshasıdır.

10- Firâk, fürkat, hasret vs. gibi kelimelerin redif olarak kullanıldığı manzumelerden, ortaya çıkış sebeplerini tahmin edebildiğimiz, Cem Sultan'ın ve Muhibbî'nin birer gazeli ile Şehzâde Bâyezîd'in bir murabbaı da firâk-nâmeler arasında zikredilebilir.

11- Firâk-nâme kelimesi bunların dışında bir musikî terimi olarak da kullanılmıştır.

“WORKS CALLED FIRAK-NAME IN TURKISH LITERATURE”

Abstract

In the following study the general definition of the Firak-name is given and an evaluation about its genre is done. This study is also consisted of includes a list of the Turkish and Iranian Firak-names and also their place in Turkish literature. As a

result of the comparisons and evaluations it turned out that Celili's Hecr-name is a copy of Halili's Fürkat-name and that Kadı Hasan's work is a translation of the Arabian Night Tales. Besides, a manuscript which is considered to be a Fürkat-name turned out to be irrelevant to Halili's works but to be a copy of Sübhatü'l-uşşak, a Hundred Hadith translation of Latifi.

Keywords

Firak-nâme, Fürkat-nâme, Hecr-nâme, Firak-ı Mahmud Paşa, Halîlî, Celîlî, Kadı Hasan bin Ali, Sübhatü'l-uşşak.

